

Buan

Naturbetesmarker och slåtterängar i
Jämtland/Härjedalen

Fäbodrar i Jämtland och Härjedalen

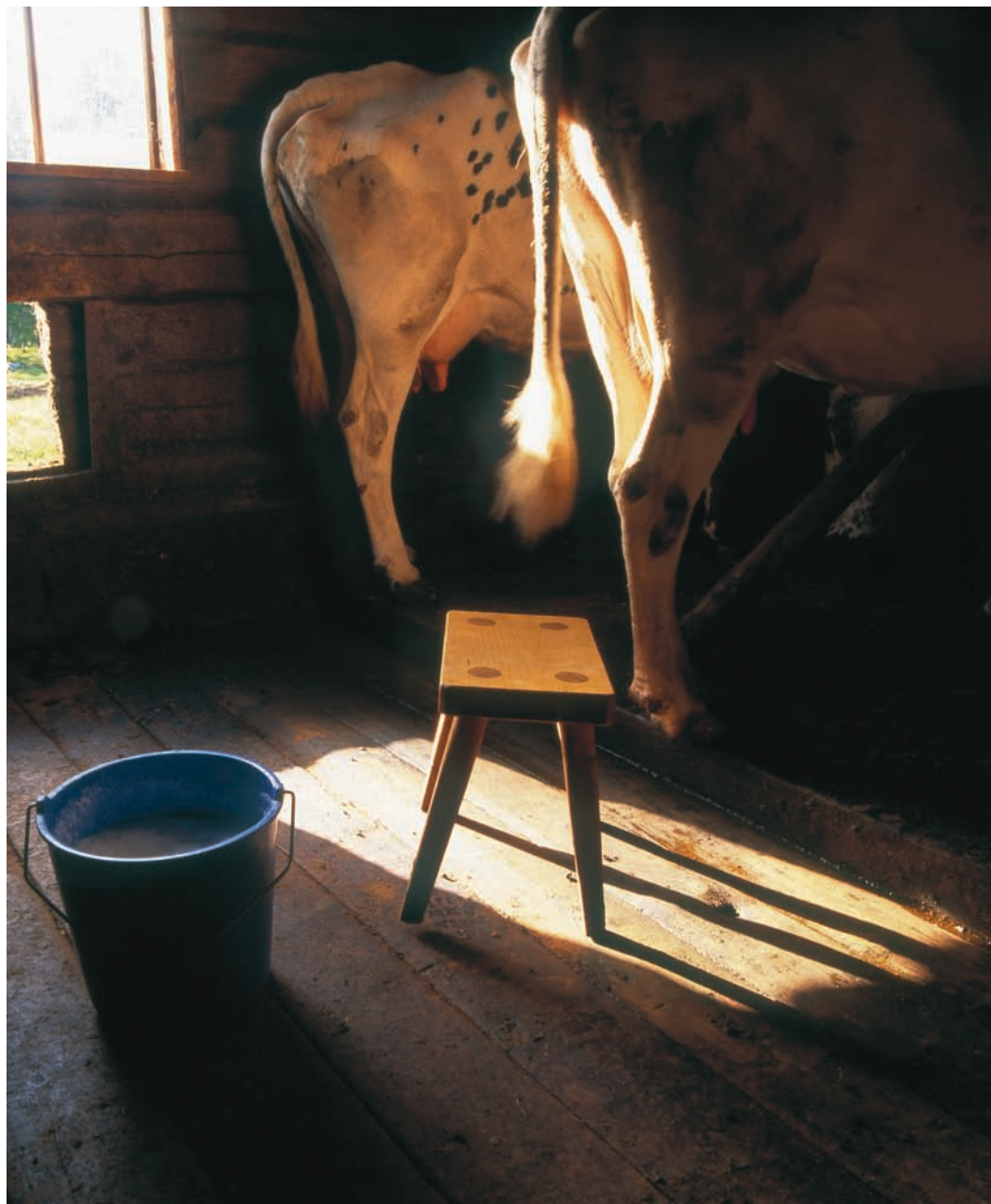
I Jämtlands län är det tätt mellan fäbodarna. En gång genljöd skogarna av råmanden, bråkanden, kulning (kåukning) och bjällerklång. I stort sett all skog och myrmark i länet har någon gång varit påverkad av betande tamdjur. Under fäboddriftens blomstringstid på 1800-talet omgavs byarna av milsvida betesområden. Idag känns fäbodarna mest som ett romantiskt och pittoreskt inslag i landskapet och det kan vara svårt att riktigt förstå hur livsnödvändiga de en gång var. De allra flesta ligger öde, förfaller och växer igen eller har gjorts om till fritidshus. Klövsjö har gjort sig känt som en fäbodtät by och här finns fortfarande flera fina fäbodmiljöer. Även i andra delar av länet finns aktiva fäbodrar, t ex i västra Härjedalen och Oviksfjällen. Fäbodarna bär på ett ovärderligt kulturarv men har också ett stort biologiskt värde. Fäboden kallas ofta för buan. Det ordet återkommer i bl a butös eller bufolk om de som arbetade på fäboden. Att ta djuren till fäboden kallades för buföring. I västra Härjedalen kallas fäbodarna för sätrar, som i Norge.

Fäbodbruk

... har bedrivits sedan hundratals år, riktigt hur länge vet man inte. Vintrarna var långa och kalla och det gick åt mycket hö för att hålla djuren vid liv. Oftast fick man dryga ut vinterfodret med mossor, lavar, bark och löv. Att sommartid hålla djuren med bete "på skogen" gjorde att gården kunde försörja fler djur. Att anlägga fäbodar i skogen eller på fjället gjorde att man kunde utnyttja marker som låg längre bort från byn medan markerna närmare gården kunde användas till höproduktion. I fjällbjörkskogen kunde djuren äta sig feta och man buförde djuren långa sträckor för att kunna tillgodogöra sig det åtråvärda betet. Utmarkerna bjöd också möjlighet att dryga ut höskörden med äng- och myrslåtter.

På många fäbodar bedrevs slåtter, i regel efter det att höet bärgats hemma på gården. Buvålshöet kunde ges som färskt foder eller hässjas och läggas i ängslador på fäbodvallen. Det kördes sedan hem till byn på vinterföre. Under 1900-talet har skogarnas och fjällens roll som betesmarker nästan försvunnit och därmed också de flesta fäbodarna. I Jämtlands län finns det idag ungefär hundra fäbodar med någon form av djurhållning.

Östra Arådalen

Olika typer av fäbodar

Fäbodarnas historia sträcker sig över hundratals år och varje tidpunkt, varje by och varje fäbod har sina egna traditioner. På en del fäbodställen ligger flera gårdars fäbodar tillsammans men det finns också fäbodvallar med bara en brukare. En del fäbodar ligger långt från byn och andra närmare. Det finns också skogsfäbodar och fjällfäbodar. Från så kallade halvfäbodar skickade bufolket hem mjölken till gården för beredning medan man på hel-fäbodarna tog hand om all mjölk på plats. En del gårdar hade bara en fäbod men många hade två eller fler. Då var en fäbod vår- och höstfäbod och en annan användes under högsommaren. Sommarfäboden låg ofta längre bort och var ofta en fjällfäbod. Djurtätheten i skogarna kunde leda till att djuren fick buföras långa sträckor. Buföringen var en viktig händelse och ägde oftast rum samma dag år efter år. Ibland var det flera mil att gå med mycket packning, så man förstår att det var en stor händelse som omgavs av mycket traditioner och som krävde en hel del planering.

Mjölken

Fäboden är en kvinnodominerad värld. Ofta var det gårdens egna kvinnor som skötte fäboden men ibland lejde man någon från grannfamiljen eller byn. Arbetet i buan var hårt och tungt och arbetsdagen var lång, men det var också en efterlängtat tid på året då de unga flickorna fick rå sig själva. En duktig butös skulle sköta om gårdens kor och getter och dessutom all beredning av ost- och mjölkprodukter. Korna var små och gav inte mycket mjölk men arbetet med att mjölka och ta hand om mjölken tog många timmar. Av mjölken gjordes ost, smör, tjockmjölk men mese. En del produkter gick åt redan under sommaren medan andra kunde lagras hela hösten.

Förutom mjölkhanteringen fylldes dagen med städning av djurens utrymmen, diskning, ved- och vattenhämtning och matlagning. Butöserna gjorde även bindslen av björkvidjor, sydde, stickade och ägnade ibland flera timmar om dagen åt att valla djuren. De måste absolut hållas ifrån de myrar som man senare skulle slå. För att göra smör måste grädden skiljas från mjölken, något som effektiviserades i och med separatorns intåg i slutet på 1800-talet. I separatorn vevas mjölken i stadig takt så att man med hjälp av centrifugalkraften separerar grädden från mjölken. Grädden surnas och kärnas sedan till smör. Sedan grädden avskiljts återstår skummjölk som används för att göra ost.

Om man inte behöver grädden för att göra smör så kan man låta bli att separera mjölken och i stället tillverka helmjölksostar. De ostarna blir fetare och får en god, gräddig smak. Getost är nästan alltid helmjölksost. För att göra ost så måste man först löplägga mjölken. Löpe är ett enzym som man förr tog till vara vid kalvslakten. Numera finns även vegetabilisk löpe att köpa. Mjölken värms upp och vispas. Då bildas ostmassa och vassle. Ostmassan öses upp och får rinna av. Den läggs sedan i formar, pressas och blir till ost. Av vasslan kokar man messmör eller mesost.

Det tar en hel dag att koka mese och den stora grytan kräver ständig passning. Värmen från elden måste vara jämn hela tiden. Ju längre man kokar mesen desto fastare, grynigare och mörkare till färgen blir den. Om messmöret får fortsätta att koka blir det mesost. På många fäbodan gjordes också tjockmjölk. Den kallas ibland för kesfil, långmjölk eller tätmjölk. Tjockmjölken avnjuts bäst med kanel och grädde.

Djuren

Kor och getter är de vanligaste djuren på fäboden. Idag är besättningarna oftast små, men förr var betydligt större flockar vanliga, framför allt beroende på att flera gårdar höll sina djur på samma fäbod. Kor av så kallad fjällnära ras är kanske de bäst lämpade att hålla på fäbodarna. De är lätta och smidiga och kan ta sig fram i oländig terräng. De är tåliga och hårdiga men ofta envisa och egensinniga. Det viktigaste av allt är att fjällkorna effektivt kan omvandla det magra skogsbetets löv, grenar och ris till fet och livgivande mjölk. 1800-talets fjällkor var ännu mindre än de man ser idag och klarade sig på lite vinterfoder. En fjällko på magert bete kanske bara ger ett par liter mjölk om dagen men av det kan tio procent vara ren grädde. Moderna mjölkkor ger visserligen mer mjölk men inte med samma höga fetthalt och de är heller inte lika tåliga.

Djuren stallas in i ladugården över natten, en byggnad som här ofta kallas för fjös eller feus. Här har de skydd för stickande insekter och för rovdjur. Genom att stalla in djuren kan bufolket också ta tillvara gödseln, som sedan sprids på inägorna. I det lite mindre småkräkfjösset hålls de små kräken, d v s getter och får.

Ofta har ledarkossan en bjällra om halsen för att tala om för bufolket var hon och de andra korna befinner sig. Särskilt under svamprika soliga höstdagar kan korna vandra långt iväg och ha svårt att slita sig från betet i tid för mjölkningen. Då kan man bli tvungen att valla dem eller ge sig ut och hämta hem dem. Bland getraserna måste Jämtgeten nämnas. Det är en lokal lantras som betat i skogarna kring länets fäbodrar i långa tider.

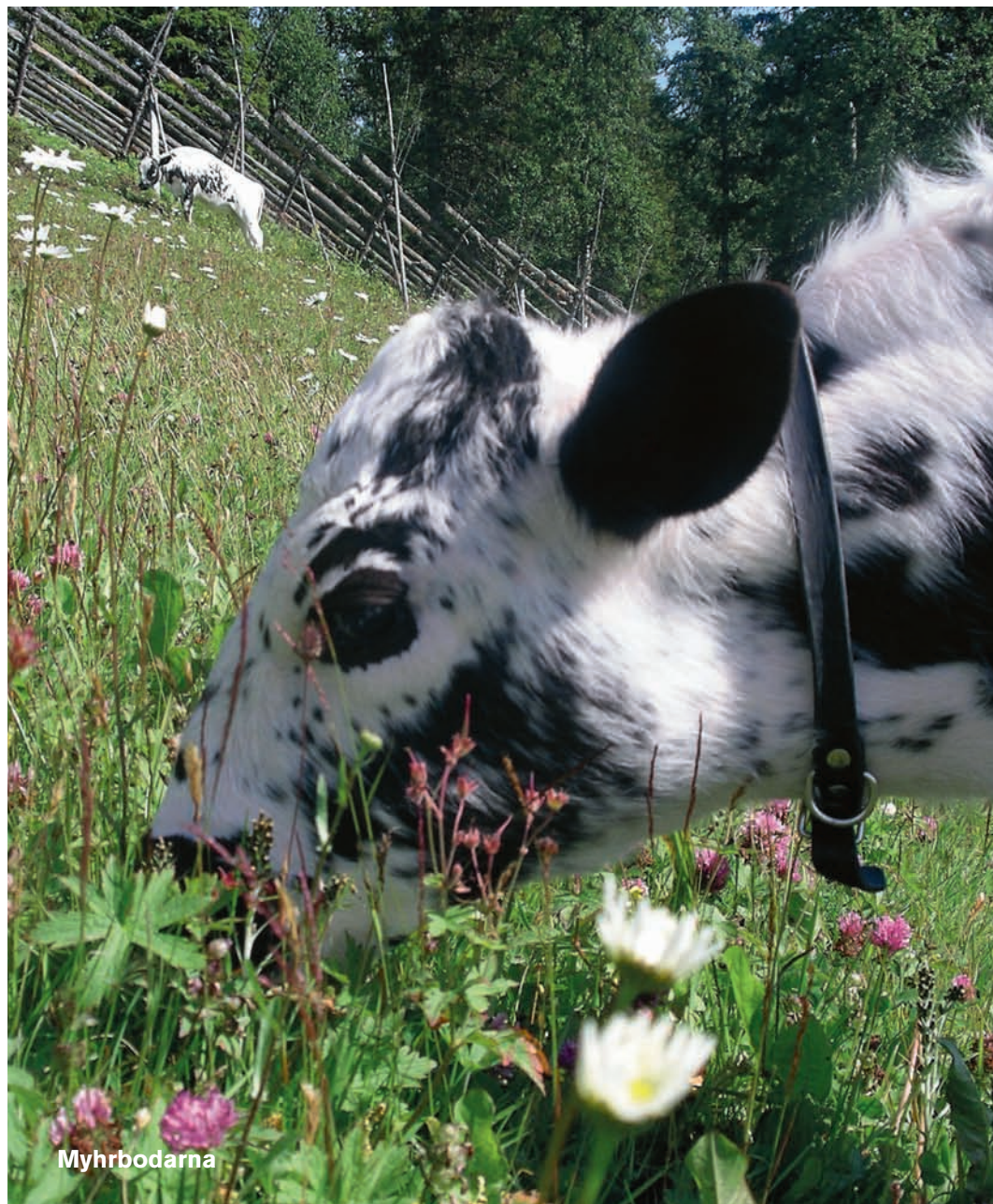
Bräckvallen

Växterna

Lie och mule formar växtligheten i ängar och betesmarker. Även skogen påverkas av bete. Träd och buskar av olika slag och olika ålder gör skogen varierad och artrik. Buskar och grenar hålls efter och skogen blir ljusare och öppnare. Markväxtligheten blir artrik och betet blir bättre. Gräs och blommor som annars bara hittas i öppna ängar och betesmarker kan återfinnas långt inne i skogen. Myrstackar och mycket svamp sägs också känneteckna ett gammalt skogsbete.

På många fåbodvallar har marken delvis varit åker, gödslad äng eller förbättrats med insådd, men det finns också många med en artrik växtlighet. I ogödslade marker trängs blommor och gräs av alla de slag. De växter som är typiska för ängar och betesmarker är konkurrenssvaga, lågväxande och ljusälskande. Bara i välskötta, ogödslade marker kan små, späda växter som kattfot, jungfrulin eller brunkulla överleva. Stagg är ett gräs som trivs i betesmarker eftersom djuren inte äter det. Det får därför en konkurrensfördel gentemot andra grässorter. Utan den störning som betet eller slåtter utgör så skulle dessa växter konkurreras ut av andra arter. Det kan man se på fåbodvallar som inte längre brukas. Då tar högväxande gräs, buskar och sly över.

Myhrbodarna

De fåbodar som ingår i LIFE-projektet

1. Jöns-Erskölen är en fjällfäbod som ligger utanför Klövsjö. Det finns också en vår- och höstfäbod, Jöns-Ersbuan lite närmare byn. Sedan 1999 buförs inte längre djuren hit utan hålls på Jöns-Ersbuan hela sommaren. Inägan slås i augusti och höet hässjas och förs hem vintertid.
2. På Johankölen utanför Klövsjö finns för närvarande två fäbodbrukare, Anna Svensson och Märit Sjöberg. En del av mjölken tas om hand på fäboden, en del körs hem till gården. Korna går på fritt skogsbete kring fäboden.
3. Bräckvallen har anor från 1600-talet. Familjen Olsson från Mellangården i Klövsjö har fortfarande sina djur på skogsbete kring fäboden. De har en vår- och höstfäbod närmare sjön och buför upp till Bräckvallen i juli.
4. Från Östra Arådalens fäbod har man storslagen utsikt över Oviksfjällen. Hit har djuren buförts ända från Näs, 6 mil bort.
5. Myhrbodarna ligger strax utanför Valsjöbyn. Anita Myhr har sina fjällkor och getter på skogsbete kring fäboden och gör all sorts bummat på mjölken. Se hemsidan www.myhrbodarna.se.
6. Familjen Hammar tar sina kor, får och sin häst till Sandåsvallen utanför Funäsdalen varje sommar. Sven Hammar har deltagit i fäboddriften här sedan 1930-talet. Korna går på bete i fjällbjörkskog och orkideerika myrar.
7. Till Lillåsvallen buför Alf Wagenius sina kor och getter från Bruksvallarna. Djuren betar i fjällbjörkskogen från mitten av juni till slutet av september. Mjölken förädlas på gårdsmejeriet Fjellost i Bruksvallarna.
8. Nyvallen ligger vid Sånfjället och är inkörsport till Sånfjällets Nationalpark. Hit buförs djur från Kristofferssons gård i Hedeviken. Alf-Erik och Margareta har sina djur på utmarksbete i fjällbjörkskogen. Mjölken blir till ostar, smör och mese. Se hemsidan www.nyvallen.com.
9. Hackåsvallen hör till Lillhärjåbyggets fjällgård, länets enda kulturresevat. Då slåtern på gården är avslutad buförs djuren till Hackåsvallen för att beta där medan inägorna runt fäboden slås och höet bärgas.

I broschyren presenteras några av Jämtlands och Härjedalens finaste odlingsmiljöer. Det är artrika betesmarker och slåtterängar som har skapats genom långvarig skötsel med slåtter och betande djur. De platser som beskrivs i broschyren är så kallade Natura 2000-områden, d v s platser med ovanligt höga naturvärden.

Länsstyrelsen i Jämtland drev under 2004-2008 ett LIFE-projekt med namnet Naturbetesmarker och slåtterängar i Jämtland/Härjedalen. Projektet finansierades av EUs miljöfond LIFE, Naturvårdsverket, Länsstyrelsen och Skogsstyrelsen. Med hjälp av engagerade markägare och djurhållare genomfördes olika åtgärder för att förbättra förutsättningarna för ett långsiktigt bevarande i 30 Natura2000-gräsmarker. Igenväxande marker röjdes och gallrades, slåtterbalkar och annan utrustning köptes in, stängsel sattes upp och informationsmaterial togs fram.

Den här broschyren är en av åtta som publicerades inom LIFE-projektet. I serien ingår: Kungsnäs, Alsen- och Offerdalsbygden, Fjällägenheter, Lillhärjåbygget, Buan, Brunkullans marker, Västra Härjedalen och Brännjgras och andra användbara växter.

Länsstyrelsen
Jämtlands län

Besök projektets hemsida – www2.z.lst.se/naturvard/life